

I. Nő a művészetben és a teológiában

A kerekasztal-beszélgetés résztvevői: Antalfai Márta, Keserü Katalin, Garaczi Imre, Lindeisz Ferenc.

Moderátor: Józsa György Zoltán

Nem véletlenül választottuk a kerekasztal-beszélgetésünk címét, hiszen azt gondoljuk, hogy erről a két pontról megközelítve, ami a világérzékelésünket – vizualitást és verbalitást – túlnyomórészt jelenti, valószínűleg a legősibb képeket a művészet, illetve a teológia teremtette meg. A német romantikusoknak az elképzelései szerint ez a két „szakma” egyébként valamikor egységben volt. Később különült el, s ma már más-más vetületét fogalmazza meg a világnak.

Olyan szörnyűségek közepette, mint amilyenek ma történnek, talán még inkább helyénvaló annak a női princípiumnak a kutatása, amire vállalkoztunk, és ami remélhetőleg nem a szobatudós gondolatában marad meg.



Balról-jobbra: Józsa György Zoltán, Antalfai Márta, Lindeisz Ferenc, Keserü Katalin, Garaczi Imre

Józsa: A jelzett témakörök kapcsán merült fel a gondolatindító prezentáció lehetősége. Eszerint a nő és férfi, a Rex and Regina egységének a szimbóluma rendkívül jellegzetes része volt a *Kunst und Nature* elképzelésnek már a középkori alkímiában, ahol ez gyakorlatilag filozófiává vált. Arra keresünk választ, hogy a Hohle Fels-i Vénusztól hogyan jutunk tovább kerekasztalunk témaköreihez, az archetípus fogalmának tisztázásához, a kérdéshez, hogy tulajdonképpen létezik-e olyan, hogy *nőfogalom*, vagy például, hogy ez az európai és angolszász civilizáció milyen paradigma nyomán a férfiasodik el.

Egy maja istennőnek a képét látjuk. Ezt az ősi lunáris istenséget a szövéshez társították.

Az amerikai kormányzatnak a *Woman and art* c. honlapján, mely tanárok számára tartalmaz anyagokat, látható, hogy ott felteszik a kérdést: Vajon milyen értékeket jelent majd a művészet pár évtized múlva, amikor a jelenlegi szexista ideológiáknak minden bizonnyal már csak az emlékét idézhetjük fel?

A kapcsolódó kulcsszavak azt sugallják, hogy a köztudatban még mindig csak a feminizmus van jelen. Tehát több mint 100 éves *konceptusokkal operál a nemzetközi nőkutatás, diskurzus, a köztudat felé egy*

rendkívül globalizált lexikát sugároz. S az ehhez kapcsolódó világkultúra, világművészet megközelítése is iskolás: gyakorlatilag kizárólag történeti módon közelít, kronológiailag.

A legutolsó orosz női szentet elegendő kiemelni. Tudomásom szerint mindösszesen három női szent létezik, akit az orosz pravoszláv egyház kanonizált. Gyivejevi Szt. Jelena a Szűz Máriához való közelségtől, Szarovi Szt. Szerafimtól kapott tanítás és intelem révén vált szentté.

Meggondolkodtató, hogy pontosan abban az iszlám világban, amelyben hagyományosan a nők elnyomásáról beszélnek, a *Koránt olvasó fiatal nő* képén egy olyan szüzsét, egy olyan élethelyzetet próbál megragadni a festő, amikor a nő a bölcsességhez, a legfelsőbb tudáshoz, a teológiához való kapcsolódását tárja fel.

Az elefántcsontparti törzsi kultúrából jövő álarc éppen azokat a kezdeteket mutatja, amit mi szeretnénk rekonstruálni beszélgetésünkben.

A *Women in theology* honlap a keresztény teológiában láttatja a nőknek a szerepét. Vitánk fontos szempontja lehet, hogy Mária és Jézus alakjában valamiféle szimbolikusabb dolog testesül meg, mint akár a megszokott teológiai tanítás alapján gondolnánk. Talán annak a királyi gyermeknek a szimbólumához kapcsolódik, amely szellemi újjászületést jelent, és amelynek megszüljője valahol úgy tűnik, mindenben a nő.

Lindeisz: A felvezetőben elhangzottak között szerepelt Mária és Jézus neve, és egy érdekes perzsa ábrázolás. Ezzel kapcsolatban azt szeretném hangsúlyozni, hogy a hagyományos keresztény gondolkodásban – én alapvetően a katolikus, ortodox megközelítésben érzem magam valamelyest tájékozottnak – a férfi és női szerepek különböznek egymástól, de már a Szentírás elején az szerepel, hogy Isten az embert férfinak és nőnek teremtette, és lesznek ketten egy testté. Tehát a két nemnek az egymást kiegészítő jellege és egymásra utaltsága kezdetektől lényeges eleme volt a kereszténységnek. Noha Gyöngyi előszavában elhangzottakkal teljesen összhangban, de meglehetősen maskulin dominancia érvényesült hosszú időközön keresztül. Viszont szeretném hangsúlyozni, hogy a keresztény gondolkodásban az olyan kifejezések, mint „férfi” vagy „nő”, vagy „az Isten atyai szerepe”, vagy „Mária nőisége”, „Mária és Jézus kapcsolata”, Éva és Ádám viszonya, ezek mind tulajdonképpen analóg kifejezések. Ha komolyan belegondolunk a női és férfi élet, szervezett szerepek közötti különbségekben, akkor nem azt kell keresnünk, hogy ugyanannyi nő legyen itt is, meg ott is, hanem világosan kell látnunk a kétféle szerepnek a különbségét, és ezek így fogják kiegészíteni és harmóniába hozni a két nem kapcsolatát.

Keserü: Egyrészt reflektálnék a teremtésre. Az Ószövetségben két teremtés van leírva egymás után. Csak az egyikben szerepel az, hogy „teremtette az Úr férfinek és nőnek”. A másikban bezzeg az van, hogy teremtette Ádámot, majd annak az oldalából, a bordájából lett a nő. Tehát ez két szemlélet. Az első rejtheti Lilit alakját: nő mivoltát és ellentmondásos, vad személyét, melyről sumér, akkád, héber források mellett a népi hitvilágból is tudhatunk.

Én a magam részéről foglalkoznék azonban azzal az újabb kori női gondolkörrel – az úgynevezett feminizmussal – ami természetesen sokágú, de ide teszik Hélène Cixous-t, azt a francia szerzőt, aki a *Medúza nevetése* című könyvében 1975-ben írta azt, hogy maguknak a nőknek, akik el lettek kicsit távolítva ettől a saját történetüktől, kell megírniuk azt.

„A nők messziről jönnek vissza, a kultúrán túlról”, és ezért, ha egy nő valóságosan kiírja azt, ami ő, az rendszerint riasztó, félelmetes, taszító, vad, ugyanakkor nem feltétlenül gyilkos, tehát nem azért vad, mert a másikkal szemben vad, hanem önmagában véve az: nem alkalmazkodik az emberek nélküle hozott törvényeihez.

Fontosnak tartom hangsúlyozni bevezetőként, hogy a művészetnek az összes múzsája nő, a művészet szó is minden nyelvben nőnemű. Hasonlóképp egyébként a teológiához. Az is egy nőnemű szó. Tehát amennyiben a kulturális antropológusok feltételezését vagy állításait tekintjük kiindulópontnak miszerint, alapvető valamilyen vallás, a hit – a vallás következtében a hit megnyilvánulásaiban született meg a művészet is, valamint a teológia is, mint tudomány, és a művészetek és a tudományok onnan váltak ketté s osztódtak további területekre, akkor a kultúrában a nő jelentősége ugyanakkora, mint a férfi elemé.

Azonban, nem csak a múzsák mindegyike nő, hanem itt van a művészetnek a szimbóluma is, az a szép legenda a görög leányról, aki a távozó kedvesének az arcát a porba rajzolta. Ez az úgynevezett szép mesterségek kezdete. Nálunk Ferenczy István szobrászművész nyúlt vissza ehhez az ókori legendához és készítette el az első magyarnak mondott szoborművet a 19. század elején, éppen ezzel a címmel, hogy *Szép mesterségek kezdete, avagy Pásztorlányka*. Ő volt tehát az első rajzoló, és nő volt. Ez nagyon fontos dolog. Az, hogy a kedvesét rajzolta a porba, annyit tesz, hogy csinált valamit az érzelmeivel. Fontos, hogy az érzellemmel teli viselkedésből születik a gesztus és a gesztus nyomot hagy. Az emlékért rögzíti, egyúttal az emléke rögzít, mert a távozó szerelme alakjának az emléke lesz ott, az a rajz a porban. Tehát az emlékezés, az érzelmek, a jelenlévővé tevő cselekvés nagyon szorosan együtt jelentik a művészetet. Mondhatnám napjainkig a mai, igazából a fenomenológiai művészetfogalom úgy próbálja meghatározni, hogy a művészetet, hogy ugyanígy, ugyanezekre épít: emlékezésre, érzelmre, aktivitásra – jelenlétre.

De ott van Pénélopé alakja is, akit már a saját korában megjelenítettek vázákban a görögök. Onnantól kezdve végtelen számban létezik Pénélopé, aki szőtte a halotti leplet, végső soron az apósa számára. A szövés a halotti rítus része volt. Egy nagyon lényeges, az életet karbantartó, rendben tartó, rituális életformának az egyik eseménye volt ez. Pénélopé a szövessel a férjéhez, a kis csavargó Odüsszeuszhoz való viszonyát és hűségét is megélte azzal, hogy nem csinált mást. A férfiak szeretnek csavarogni, Pénélopé meg otthon ül. Nyilván, ennek van több értelme is (például lehet a nőt az otthonnal azonosítani, a szövést női tevékenységként azonosítani), de most csak a hűséget hangsúlyoznám. A hűség és a szövő mesterség, a hihetetlenül kitartó tevékenység tényleg bámulatos. Az a hűség azonban, amit leginkább a közelebbi korokban visszaidézett görög női hősnők jelenítenek meg, másnak mutatkozik.

Számomra azért rendkívül fontos az antik világ, mert nagyon erős és évezredek óta élő szereplői vannak, akik közvetlenül voltak/vannak kapcsolatban az általuk tételezett istenekkel. Olyannyira, hogy a tevékenységüket, mindennapjaikat az istenekkel beszéltek meg és az ő befolyásuknak tulajdonították, hogy ez vagy az történt, hogy így vagy úgy történt valami. Ez egy olyan alaphelyzet, amit nagyon kevés keresztény ember tud ma megélni és képviselni, de terjedőben van egyfajta misztikus kereszténység manapság is. Csak megjegyzem, hogy a görögöknél ez egy közvetlen, mondhatni fizikai közelségű kapcsolatként tételezhető vallás érzelemben, tudatban, gondolatban olyan teljesség volt, amit szeretnék majd néhány példával bemutatni, női példákat hozva irodalomból, képzőművészetből.

A 19. században rendkívüli kultusza volt az összes görög mitikussá vált hősnőnek és mitológiai alaknak. Ezzel együtt lett kultusza Beatricének, Dante szerelmének is, amikor a Dante születésének 600. évfordulóját ünnepelték. Nagy ünnepség volt ez a 19. században, benyúltak a 20. századba is. Mindenki foglalkozott Beatricével, aki lényegében egy keresztény szimbólum, és egészen más, mint az, amiről én majd a következőkben beszélni szeretnék.

Józsa: Antalfai tanárnőt, analitikus pszichológust kérdezném ezekről a „vad” női narratívákról – egyáltalában a nő és az emlékezés viszonyáról. Felfogható rendkívül mély társadalomszervező jelenségként

is, az emberi önismeret forrásaként. Az említett „vad” narratíva esetleg a női tudattalannak a kivetülése?

Keserü: Most van mindez a tudattalanba úzve, mert szerintem ezek a nők, Élektra és a többiek nem tudattalanul voltak vadak, hanem benne volt a természetükben. Nem volt tudattalan. Voltak istenek, akikhez kapcsolat fűzte őket. Szerintem nem volt tudathasadás az életük és a tudattalanjuk között, ezt feltételezem.

Antalfai: Valóban izgalmas kérdés, mert mindaz, ami itt most elhangzott, az mítosz, mitikus alakokkal. Tulajdonképpen analógiákról van szó, a női természetben lévő tulajdonságoknak a kicsit felnagyított és felerősített mitológiai alakjairól, amelyek minden kultúrában megtalálhatók. Nem csak a görögök-nél. A dél-amerikaiaknak is hasonló isteneik és istennők voltak. Más volt a nevük, de lényegében egy-egy istennő ugyanazt a tulajdonság-együttest szimbolizálta. Ami megjelenik egy archetípusban, egy mitológiai alapon, az már egy kicsit felerősített, felnagyított, tehát sűrített tartalom. Egy őskép, egy minta; prototípus.

Jung az archetípus fogalmát a pszichéhez kapcsolta, az emberi lélekhez. Ezek az archetípusok bennünk élnek és ezért változatlanok, örökök, jóllehet a nőiség, a női lét nagyon sokféle, végtelen változata volt már a történelemben, és még nagyobb változata van a képzeletünkben, de ezeknek van egy ősi mintázata.

Jung a női archetípusoknak négy változatát írta le. Az egyik a szüléshez, az etetéshez, az étkezéshez, az élet fenntartásához kapcsolható anya archetípusa, amit a néprajzkutatók, illetve a kultúrantropológusok a Földanyához kötnek és a Willendorfi Vénusz alakjában találtak meg, akinél az anyai test dominált, a nagy mell, a nagy fenék, a has. Mellette különbözteti meg Jung az esztétikus nő, a nimfa archetípusát, amelyik a szépségével volt csábító, vonzó. Ő a múzsa, az a női archetípus, ami valamiért minden korban ősidőktől fogva mindig megjelenik. Jungnál a Madonna vagy Mária a harmadik archetípus, az érző, az érzellemmel teli nő, amihez a tisztelet, a felnézés, a megbecsülés társul. Voltak olyan történelmi korok, amikor a nőt azért magasztalták, mert az élet fenntartása és az életöröm mellett az érzelmeket képviselte, és a másik nemből is az érzelmi oldalt mozdította meg, és azt aktivizálta.

Jungnál a bölcs nő, Szófia a negyedik archetípus. Ő bölcsességével vonzó, és a bölcsessége az, ami adott korban meghatározó. Ezek valamennyien megtalálhatók a történelem vonulatában.

Fontosnak tartom, hogy utaljunk Erich Neumann *A Nagy Anya* című könyvére, amelyben a női nem fejlődéstörténetét a Földanyától, a nőiség változásán, fejlődésén keresztül juttatja el a jungi Szófia, bölcsesség archetípusáig. A női fejlődés útja tehát a Magna Matertól az Istenőig vezet.

Az európai kultúrában a maskulin szemlélet általánossá válása a kereszténység elterjedésének és megszilárdulásának időszakához köthető. Ezért nagy a jelentősége a kereszténységen belül a dogmatikai meghatározottságú szimbolikus térben a nőiséghez kapcsolt értékszemlélet változásának. Ismert, hogy a keresztény szentháromság (Atya, Fiú, Szentlélek) egy kereszténység előtti szimbolikus mintázatot követ, és az „Anyá”-”Szentlélek” szubsztitúcióval jön létre. Ilyen módon marad ki a keresztény dogmatikából a nőiség, az Istenanya/Anyaiszten, mint eredeti princípium. Így azonban a manifest létezés alapja, az „anya” elvesztette reprezentációját a dogmatikában. Ezt helyettesíti Mária, Jézus anyja, mint „Istenszüllő”, „Istenanya” funkcióba emelése. Ezért a Máriához, mint Istenanyához társított minden szimbolikus funkció változása és változtatása a keresztény dogmatikában egyben tükrözi a keresztény alapú kultúrában a „nő” pozícióját, amint az 1950-ben kiadott pápai bullában is érvényesül. (Szerk.)

Józsa: Mi történt a Vatikánban 1950-ben?

Lindeisz: Röviden, 1950-ben dogmaként definiálta XII. Pius pápa a Boldogságos Szűz Mária testi mennybevételét. De azért szeretném hangsúlyozni, hogy ezt már korábban is így tartotta az egyház.

Nincsen olyan, hogy új dogma. Már a 8. századtól kezdve – mind a keleti, mind a nyugati egyházban – rendszeressé vált Mária testi mennybevételének az ünneplése, és ha megnézzük a 20. század eleji dogmatika könyveket, azokban is benne van, annak ellenére, hogy akkor még nem volt pro forma dogmaként definiálva. De a mögötte lévő gondolat az mind Mária és Jézus kapcsolata a kialakult szokásrend szerint: Mária, mint Istenszülő, és fia, Jézus Krisztus, akiben az isteni és emberi természet egy személyben egyesült. Ennek egy következtetéseként jutott az egész kereszténység – mondhatnám így – arra a hitre, hogy Mária testileg mennybe vétetett. Viszont ez nem fizikai emelkedést jelent, mert a menny az igazából állapot.

A dogma kodifikálása egyébként jól követhető a magyar egyházi irodalomban, amennyiben pl. Schütz Antal (1880–1953) a dogma hivatalos kihirdetését megelőzően, *Dogmatika* c. könyvének (Budapest, Szent István Társulat, 1937) 73.§-ában (II. kötet, 82–96. oldal), hivatkozásokkal gazdagon ellátva, részletesen kifejti Mária test szerinti és lélek szerinti megdicsőülésének teológiai logikáját.

Előd István pedig az 1983-ban megjelent *Katolikus dogmatika* c. könyvében (Budapest, Szent István Társulat, 1983) a 117.§ *A Boldogasszony Mennybefelevétele* c. fejezetben fejti ki részletesen a már kihirdetett dogmát.

Józsa: Változott-e vajon a nő az évezredek során? Vagy csak újabb társadalmi koncepciók jelentek meg, amelyek mentén megváltozott a társadalom, s ez az, amitől másnak tűnik a nő?

Garaczi: Mindaz, ami az elmúlt 200 évben történt, az egyfajta következmény, hiszen a korábbi korszaktól eltérő gazdasági és politikai változások örvényén generálódott tulajdonképpen az a rendkívül vegyes kép, amit itt a 21. század elején látunk. Most lehet nagyon jól érzékelni azt, hogy a gazdasági keretrendszer iszonyatosan fontos és jelentős háttérül szolgál a társadalmi folyamatoknak. Létezik egy pénzügyi grémium, amelynek óriási a befolyásolási eszközrendszere és mozgásteret. Persze, önmagában már az iparosodás folyamata egy teljesen új kapcsolatrendszert, teljesen új morfológiai viszonyrendszert teremtett a férfi és nő kapcsolatban. Visszautalok egy történelmi mozzanatra. Ha megnézzük a brit parlament alsóházának a jegyzőkönyveit, amelyek a különböző előterjesztéseket és a róluk való döntéseket tartalmazzák, akkor láthatjuk pl. a 19. század nagy vitáját, amely akkor 20 évig tartott arról, hogy dolgozhat-e a nő a bányában, vagy nem. Tíz évig tartott a vita arról, hogy a nő lent a bányában 40 fokban dolgozhat-e, meztelen felsőtesttel. Vagy 14 évig tartott az a vita, hogy a bányában dolgozhat-e gyerek, aki a kis testénél fogva kisebb alagútvájtásban is elfért.

Keserü: Muszáj valami vidámat mondanom. Az 1920-as évekből ismerünk egy pert, ami azért érdekes, mert egy férfi, aki egész életében szövőgyárban dolgozott, nyugdíjba akart menni, de a nyugdíj csak a szövőnőknek járt, és a szerencsétlen férfi próbált küzdeni a minimális betevőért.

Garaczi: Összetett a jogokért való küzdelem. Az ipari társadalom és a városiasodás, mint említettem, a 19. századra hatalmas változásokat hozott. A 19. századtól nagyjából visszafelé jellemző volt a nagycsalád. Tehát 6-8-10-12 gyermek. A fordizmus, a taylorizmus, a másik oldalon kicsit később a tervezettség is óriási lelki-pszichikai rombolást végzett azzal, hogy a gyerekeket hétfőn reggel be kellett zavarni a bölcsődébe, és pénteken vagy szombaton délután mentek a gyerekekért. Óriási bűnököt követtek el a nők és a család ellen. Ebből a szempontból érthető, hogy elindult egy harc. Emlékezzünk csak vissza, hogy Hugonnai Vilmának mennyit kellett szenvednie, mire eljutott addig, hogy orvosként gyógyíthasson. A katolikus egyház többször is kifejtette, hogy megengedhetetlen, hogy orvosnőként meztelen férfit vizsgáljon.

A nőiség szempontjából számomra a legfontosabb kiindulópont az organikus világ megteremtése, fölépítése és fenntartása. Nem tudok másból kiindulni csak a világ organikus mivoltából, és az Uranosz-

Gaia motívumkapcsolatból. A legősibb mitológiák szerint is ez egy egyenlő kapcsolat volt minden vonatkozásban. Ady Endre mondja csodálatosan, hogy „az élet él és élni akar”.

Életpárti vagyok mindenféle genderizmus meg feminizmus vonatkozásában, akárcsak témában olvasható felfogással szemben is, miszerint a nő a gyengébbik nem. Na de kérem! A történelemben példák sora mutatják, hogy ez nem így van. Sokszor a nő, a nő princípium oldott meg nagyon lényeges kérdéseket. Nem feltétlenül a csatatéren, inkább háttérből vagy közvetítéssel, de nagyon sok mindent a nők döntöttek el a történelemben. És azt csak a férfiak gondolták úgy, hogy ők a világegyetem csúcspontjai. A kép nagyon vegyes. Nézzük meg például Hieronymus Bosch nőábrázolásait, amelyek teljes mértékben eltérnek, mondjuk egy klasszikus reneszánsz ábrázolástól.

Hangsúlyoznám, hogy az elmúlt nagyjából százvalahány évben, – amióta elkezdődtek ezek a „nem kutatások”, férfikutatás, nőkutatás – nagyon sokféle fogalmat használunk különféle jelenségekre és többféle értelemben. Különböző évtizedekben különböző értelemben, különböző jelentése van egy-egy fogalomnak. A feminizmus is egészen más, mint ami a 19. század végén, vagy akár az 1960-as években volt, vagy most itt a 21. században.

Józsa: A nyelv és a fogalmak okozta problémákat Nabokov a *Meghívás kivégzésre* c. művében mutatja egy különleges élethelyzeben. A nyelv folyamatos változása, a szavak történeti szemantikai alakulása nyelvészeti tény. Kérdésként vehető tehát fel, hogy a női és férfi princípium hogyan érvényesül ebben a fajta nyelvi slendriánságban, amit ma találunk. Talán a konfliktusok egyik fő forrása is éppen az, hogy a dialógusban résztvevő felek nem ugyanazt értik az egyes fogalmakon. Köznapi jelenség. Ugyanakkor például van a női típusú diskurzus, amit külön leírnak, amely más metanyelvi elemekkel is dolgozik, és nagyon gyakran talán sikeresebbnek is tartható.

Keserü: A 18. században indult egy igazán erős másként gondolkodás az addig nagyon keményen férfi-nő történetre osztott világban. És ez ezért nagyon fontos. Tehát nem a 19. század végén, nem is a 20. században, hanem a 18. században a festészetben zseniális női életművek születtek. Maga is föltüntetett egy francia festőnőt ebből az időből, meg ott van a hozzám közelebb álló ismertebb Angelika Kaufmann vagy Marie Louise Élisabeth Vigée-Le Brun. Lenyűgöző életművek. Itt meg szeretném jegyezni, hogy a művészet, noha az indoeurópai nyelvekben nőnemű szó – valóban –, de a művészetben, amikor egy műalkotást nézünk, akkor a művészet az egyforma, nincs férfi művészet és nincs női művészet. Ezt szeretném hangsúlyozni. Amikor lépten-nyomon azzal találkozunk, hogy művésznő vagy festőnő, meg szobrásznő, ezek megalázóak. A művészet azért érdekes, mert a művészet lényegét – valaminek a lényegét –, a világ lényegét, mondja el. Ezt várjuk a műalkotástól, és ebben nincsen különbség. Sokan tiltakoznak is az alkotók közül, hogy ők írók vagy költők, mert ez egy kicsinyítést jelent. Ahhoz a fogalomhoz képest, hogy mi a költészet, hogy mi a művészet, ha hozzáteszünk egy kis toldalékot, akkor az már nem az, akkor az valami más. Ezért a tapasztalatom alapján amondó vagyok, hogy művészet egy van, illetve lehet, hogy sok van, de erről egy külön beszélgetést kellene folytatnunk.

Garaczi: Gondoljunk Csokonai Lilla-lírájára. Olyan ez, mint egy női gyémánt.

„A hatalmas szerelemnek
Megemésztő tüze bánt.
Te lehetsz írja sebemnek,
Gyönyörű kis tulipánt!
.....
Ajakid harmatozása

Sok ezer gondot elűz.”

Azon az állásponton vagyok, hogy maga az irodalmi mű számít, tehát nem azt nézem elsősorban, hogy a szerző nő vagy férfi, hanem a minőséget, miközben azt gondolom, hogy a kettőnek az élet megőrzése érdekében harmonikus kontextusban kell lennie.

Antalfai: Ne haragudjon, nem akarom félbeszakítani, de hát Csokonainak ezek a gyönyörű versei a nőkhöz, ezek a Csokonai lelkéből születtek. Tehát az ő lelkében, a férfi lelkében is ott volt, ott van a női. Azért tud így szólani a nőhöz... Akkor tud így szólani a férfi. Hogy mi a helyzet ma? Azt nem is tudom. Praxisomból úgy látom, hogy a nő-férfi kapcsolat ma már eléggé más.

Keserü: Ha megengedik, akkor beszélnék erről a 18–19. századról. Volt egy klasszikus műveltség Európában, ennek folyamányaként pedig volt egy közös kultúra. Magyarországon a beszéd is, ami rögzítésre került, hosszú ideig főként latin volt, meg a hivatalos nyelv is az volt. (És tananyag volt a görög is.)

Tehát nem volt különös az, hogy mondjuk Szapphó alakja, mint költőé, mint női költőé folyamatosan benne volt a gondolkodásban. Platón Szapphót a tízedik múzsának nevezte meg, pedig a költészetnek egyébként is volt már múzsája, mindenféle irodalmi műformának volt múzsája, de Szapphó különleges volt, egy nagyon fontos alap volt. Személyisége máig tisztázatlan. (Miután Lesbosz szigeten élt, ezért szokták emlegetni, hogy a lesbikusságot róla nevezték el, miközben úgy halt meg, hogy levetette magát a szikláról, mert egy fiatal fiú iránti szerelme viszonzatlan maradt).

Csak megjegyzem, hogy Dukai Takács Juditot szokták a magyar Szapphóként emlegetni, miközben az is látható bizonyos női írók portréján, hogy Szapphóként jelennek meg, tehát a Szapphó – mint egy álruha – a titokzatos alkotó női személyiség fedőneve volt.

Egyébként Szent Cecília ugyanebben az időben, a 19. században, amikor egy egyházzenei mozgalom is indult a nevével, ugyanúgy szimbolikus alakja lett nem csak a zenének, hanem a hittel telített (ilyen formán akkor nőiként azonosított) zenének is.

Viszont szívesen beszélnék és mondanék példákat szövegből, hogy hogyan élte meg egy 19. század végi színésznő – Jászai Mari ugyanezeket a súlyos kérdéseket egy olyan korban, amikor nemzetközi jelenség volt visszanyúlani az ókori világ klasszikus hősnőihez. (Említhetem Ellen Terryt Nagy-Britanniából, Eleanora Duset Itáliából, Sarah Bernard-t Franciaországból, akiről Jászai is írt.) Nagyon érdekes, ahogy elemezte a szerepeit.

Jászai Mari például olyan szerepeket játszott, mint Phaidra, Élektra, Antigoné, Médeia, Volumnia, Coriolanus anyja, Kleopátra, – részben a klasszikusok, részben Shakespeare, majd Racine és Grillparzer nyomán.

Olyan hősöket, akik nem mitológiai figurák, történelmi figurák, az antikok, természetesen az istennők és az istenek befolyása alatt éli az életét. Itt van például Élektra. Először is Aiszkhülosz, aztán Szophoklész és Euripidész foglalkozik vele az időszámítás előtt a 6. században, egy irodalmi folyamatban. Mondhatni, hogy három generáció háromféleképpen értelmezi őt. (Jóval később, megint másként dolgozta fel Bornemissza Péter a *Magyar Élektrában* a történetet.) A lényeges azonban az, hogy ez a figura ott élt a görögök mindennapjaiban. Az igazi kérdés az az, hogy miről szól, hogy miről szólt az Élektra története a görögöknek. (Szophoklész története szerint Élektra az öccsével együtt megöli az anyját, aki megölte az apjukat. Van tehát egy /két/ rettenetes bűn, amelyben Élektra és öccse megmártóznak. A férjéhez hűtlen és gyilkos Klütaimnésztra szerelme vajon hol különbözik az apjához hű Élektra gyilkos szenvedélyétől?) Jászai egy alkalommal Nagyváradon, a szabadban játszotta, a Rhédey-kertben felállított antik építészeti elemek között. (A „Rhédey-kert egy felséges, eleven aréna” – írta.) „Mintha a fényes nap pirongatott volna: Hogy merészelsz te kilépni parányi, festett világodból az én világozódomra?

Hogy merészled kihozni az utánzott életet, melynek csak utánzott fény illik, a végtelen, eleven ég alá!" „Nem volt az egyéb, mint úgy játszani egyszer, hogy levessek minden mázt, minden festéket. Oly közel férközni a természethez, mint csak lehetséges. Az elé a bíró elé állani, akinek nem merünk hazudni." Ez lehet az egyik olvasata Élektrának. Nemcsak a jogokkal körülbástyázott, de azért lehetőségeket is nyújtó civilizáción, hanem „a kultúrán is túlról" jövő üzenet.

(Hasonló, de mégsem azonos Antigoné szerepe, aki annak ellenére elvégzi a testvérei temetési rítusát, hogy ezért majd – az új királyi törvény szerint – meg kell halnia. Mert tudja, hogy az isteni törvényt nem lehet áthágni: a halottat el kell temetni. Médea bosszúit pedig az a szinte elképzelhetetlenül erős szerelem gerjeszti, amely az istenektől jött, s amely ütközik mindazzal, ami a mindennapi életben történik.)

Velük szemben az európai kultúrában megkülönböztetett anyaszerepekkel kapcsolatban Volumniát említeném, Shakespeare feldolgozásában a római hős, Coriolanus anyját. Volumnia megakadályozta, hogy fia a szülővárosa, Róma ellen forduljon, jóllehet erre oka lett volna. Egy olyan anyaszerep ez, aminek az az eredménye, hogy a fia áldozat lesz, meghal (lényegében az anyja miatt), viszont a civilizáció hőssé avatja, nem beszélve magáról Volumniáról, mert ő innentől kezdve Róma védőasszonya, hősnő.

Shakespeare Cleopatrája viszont mindazt tartalmazza, amit az író a görög tragédiákból és Európa kultúrájából nagyszerűnek tartott: „Minden érzés erő bennünk; ami pedig erő a lelkünkben, az a lelkünk kincse. Annyit érünk, amennyit érezni bírunk; az érzésünk az értékünk" – írja Jászai a híres szerepelemzésében, mely egyúttal a dráma és Shakespeare elemzése is. Az „idegen" nő ősbibb és kifinomultabb minden más szerepnél: „Cleopatra szerelme úgy áll előttem lepletenül, tettetés, titkolódzás és hazugság nélkül, őszinte pompájában, mint egy szép, meztelen Vénusz-szobor. anélkül a bizonyos kézmozdulat nélkül, mely mintha kísérlet akarna lenni arra nézve, hogy a természetre szégyenkezéssel rápirítsunk. A szerelemnek gyönyörű szobra a Cleopatra szerelme, anélkül a kézmozdulat nélkül, mely már a szobrászművészetben is hanyatlást jelent. A Medici Vénus kézmozdulata hamis hang a művészet isteni harmóniájában".

Garaczi: Jászai Mari mellett említsük meg Blaha Lujzának a naplóját, nem kevésbé izgalmas ebből a szempontból, hiszen ő is kőkeményen írja le a különböző nehézségeit.

Keserü: Így van, de ő mégiscsak a nemzet csalogánya volt, Mari meg a nemzet tragikája.

Garaczi: Igen.

Keserü: Hát ez két nagyon különböző...

Garaczi: Így van, de éppen így együtt érdekes, a kettő együtt.

Antalfai: Hát igen, és ezért fontos a mesék. Ott is elég sok tragédia van, a végén azonban mégis mindig egy sikertörténet kerekedik ki. Ezt látom különbségnek a drámák és a mitológiai történetek illetve a mesék között. A próbatétel ott is megtalálható, végül azonban a hős a mesében mindig valahogy kikeveredik a problémából, és mindig valahogyan megtalálja azt az utat, amiből sikeresen jön ki. Figyelemre méltó lehet számunkra a női aktivitás a mesékben, ahol a nők állítják próbatételek elé a férfit. A mesékben a sikeres női megküzdés a kitartás, a türelem, az alkalmazkodás, a másokért önként vállalt cselekvés, s nemegyszer az áldozathozatal. Úgy tűnik, hogy az ifjúkorban domináló „Napleánya" energiák a nő belső világában felnőttkorára képesek mintegy átlényegülni, hiszen önmagunk háttérbe állításához, az önmegtartóztatáshoz nem kevés erő, akarat és bátorság kell. Ezt egy nő általában anyai minőségében éli meg, amely az ifjúkort követő fejlődési állomás.

Ez utóbbi örök példája lehet Szűz Mária alakja, aki nem harcolt a fia életéért, nem állt az útjába, felvállalta az érzelmeit, a fájdalmát.

Lindeisz: Az ősi istenségek, archetípusok kapcsán tenném fel a kérdést. Lehet tudni, hogy ezeknek a nemi hovatartozása milyen mértékben nyelvi eredetű? Ugyanis a mi nyelvünkben nincsenek nemek. A latin nyelvben pedig a „Szentháromság” nőnemű.

Keserü: Az, hogy az indoeurópai nyelvekben vannak nemek, nagy segítség. Egyébként ilyen szempontból a magyar nyelv, meg a magyar nyelvben megjelenő világgép dicséretére legyen mondva, hogy mint gyöknyelvben minden tudás benne van. Az olyan szavak, mint az *érzelem*, az *erő*, az *érték* egy szótóból származnak, tehát egymással összefügg az értelem, az érték, az erkölcs, az érzés. És ezeknek az együtteséről van szó az emberben. Szerintem pedig a nők azok, akik ezt felvállalják. A fiúk, bocsánat, nem mindig vállalják, de ezt már csak a játék kedvéért mondom. Szóval az említett szerepekben ez az egység megvan. Lehet, hogy a fiúkban is, de azok mást vesznek feleségül, elmennek háborúba, nem jönnek meg, satöbbi, tehát nem ebben a nagy egységben mozognak, hanem másképpen is. Engem nagyon érdekelne, ha egyszer a női társaságban a fiúkról beszélénk. Tehát a másik nemről. Nem a nő a „másik nem” ahogyan Simone de Beauvoir óta a nő az lett. A második nem. Tehát az első nemről beszélénk, hogy valóban az-e.

Józsa: Jobb zárszót nem is kaphattunk volna. Nagyon köszönöm.